

ПСИХОЛОГИЯДА ПЕДАГОГИК МУАММОЛАРНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ**Шамсиддинов Садриддин Сапарович**

ТМС институти ўқитувчиси.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14406286>

Аннотация. Ушбу мақолада Психологияда педагогик муаммоларнинг долзарблиги ва бугунги кундаги аҳамияти ҳақида сўз боради.

Калим сўзлар: психология, фалсафа, эволюцион психология, нейропсихология, психотерапия, социолог.

THE RELEVANCE OF PEDAGOGICAL PROBLEMS IN PSYCHOLOGY

Abstract. This article discusses the relevance and current importance of pedagogical problems in psychology.

Keywords: psychology, philosophy, evolutionary psychology, neuropsychology, psychotherapy, sociologist.

АКТУАЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье говорится об актуальности и важности педагогических проблем в психологии сегодня.

Ключевые слова: психология, философия, эволюционная психология, нейропсихология, психотерапия, социолог.

Гуманистик психология фан ёки ҳаёт фалсафаси бўлиши кераклиги ҳақидаги масаланинг ноаниқ эканлиги инсон табиатини билишда ҳали ечилмаган муаммолар борлигига мисол бўла олади. Инсоннинг ўзини англаши ҳам "фан" - одамларни объект сифатида эмпирик ўрганишни, ҳам "фалсафа" - бу ўрганиш фаолиятининг ўзини оқилонга тадқиқ этишни қамраб олиши лозим. Бу инсон онгига хос бўлган рефлексивликнинг натижасидир: биз ҳам билувчи субъект, ҳам билиш объектимиз. Психология ва фалсафа алоҳида академик фанлар бўлса-да, ўзини англаш масаласида улар пировардида бирлашиши зарур. Аммо амалда уларнинг ўзаро муносабати ҳақидаги баҳслар давом этмоқда.

Бу табиий фанларга таклид қилишга интиладиганлар билан билишнинг бошқа, ишончли билимга олиб боровчи усуллари мавжуд деб ҳисобловчилар ўртасидаги бўлиниш ва ажралишни мустаҳкамлайди. Ўтмиш ва бугунни боғловчи ушбу боб шуни кўрсатадики, мазкур бўлиниш бир томондан эволюцион психология, нейропсихология ва когнитив фан, бошқа томондан эса гуманистик психология ва психотерапиянинг кўплаб турлари ўртасидаги муносабатларда қайта намоён бўлади. Бу ажралиш, чамаси, психика ва онгнинг мия билан қандай алоқада эканлиги ҳақидаги мулоҳазаларда ҳам ўз аксини топади.

Бошқа бир қийинчилик ҳам мавжуд. У оддий одамларнинг (кўплаб психологлар ҳам қўшилади) психология амалий аҳамиятга эга деган фикри билан илмий психологларнинг билишнинг объектив тамойилларига содиқлик ўртасидаги фарққа тааллуқли. Психологлар (ва социологлар) доимо қандай яшаш ва нима қилиш ҳақида билим олишга интилиб келганлар. XX асргача, Маърифатпарварлик ва тараққиётга ишонч даврида, олимлар кўпинча инсон учун табиий бўлган нарсани - унинг "психологиясини" билиш одамларга қандай яшаш кераклигини кўрсатади, деб ҳисоблашган. Бироқ Толстой, сўнгра социолог Макс Вебер фан қандай яшаш кераклиги ҳақидаги саволга жавоб бера олмаслигини таъкидладилар. Вебер шундай ёзган эди: "Бу мутлақо шубҳасиз факт, фан ягона муҳим саволга жавоб бера олмайди: биз нима қилишимиз керак? Қандай яшаймиз?" Дарҳақиқат, XX асрнинг кўп қисми давомида кўплаб олимлар, жумладан психологлар ҳам, фактларга асосланган фикрлар - илм-фан соҳасини қандай яшаш ҳақида қарор қабул қилиш - баҳолаш мулоҳазаларидан ажратишга ҳаракат қилишди. Ҳақиқатан ҳам, XX асрнинг катта қисми давомида кўплаб олимлар, шу жумладан, психологлар фактларга асосланган фикрлар - илм-фан соҳасини қандай яшаш ҳақида қарор қабул қилиш - баҳолаш ҳукмларидан ажратишга ҳаракат қилишди. Олимлар "соф фан"ни "амалий фан"дан ажратишни жуда қулай деб топдилар. Бироқ психологияга нисбатан бунинг иккита асосий чеклови мавжуд эди.

Биринчидан, психологлар ўз назарияларини инсонни тушунишнинг ягона тўғри йўли деб ҳисоблаб, шу тариқа ўз фанларининг киммати ҳақида ҳукм чиқарганлар. Иккинчидан, психологлар амалда XVIII ва XIX асрлардаги "табиат фактлари" ҳақиқатан ҳам ҳаракатлар учун асос бўлади, деган қарашни тан олишда давом этдилар.

Шу сабабли психологлар дунё уларга кулоқ тутиши керак, деб ўйлаганлар.

Психологлар, ўзаро фарқларига қарамай, бир турмуш тарзини бошқаларидан афзал кўриб, холис қола олмадилар. Гуманистик психология, унинг фан сифатидаги камчиликлари қандай бўлишидан қатъи назар, ҳеч бўлмаганда билимларни излаш индивидуал "Мен"нинг қадриятдан келиб чиқиши кераклигини очик-ойдин айтиш учун етарли даражада очик фикрли эди. Бундан ташқари, бу қадриятни химоя қилар экан, у кўпчилик оддий одамларнинг психология ҳаётда қандай роль ўйнаши кераклиги ҳақидаги кутилмаларига ҳамоҳанг бўлиб чиқди.

Бу, ҳақиқатан ҳам, жуда мураккаб саволлар. Ҳеч ким уларга тўлиқ жавоб бера олмайди ва билимнинг яхлитлиги ҳамда бирлашувига эришиш истиқболлари узок кўринади. Аммо айнан шу нарса психологияни ғоят қизиқарли ва самарали фаолият соҳасига айлантиради.

Буни кўрсатиш учун биз бобни XX асрнинг сўнгги ўн йилликларида психологиянинг моҳияти ва имкониятлари ҳақидаги қарашлар ривожига катта таъсир кўрсатган уч муаллиф асарларини кўриб чиқиш билан якунлаймиз.

Бу муаллифлар - Нитсше, Лакан ва Фуко. Албатта, кўпчилик психологлар ўз фанини табиий фанлар билан тенглаштирадilar ва бу мутафаккирларнинг унга алоқаси бор деб ҳисобламайдilar.

Бироқ китобнинг вазифаси психологиянинг ўтмишдаги ва ҳозирги кундаги манзарасини кўрсатишдан иборат ва шу маънода юқорида айтиб ўтилган шахслар жуда муҳим аҳамиятга эга.

1880 йилларда Фридрих Ницше (Friedrich Nietzsche, 1844–1900) инсоннинг ўзини англаши учун психологиянинг келажакдаги аҳамияти ҳақида ажойиб башорат қилган эди.

"Бутун психология ҳозиргача ахлоқий хурофот ва кўрқувлардан кутула олмади: у чуқурликка киришга журъат этолмади... Шундай қилиб, ўзининг сохта ахлоқини қурбон қилган психолог... ҳеч бўлмаганда бунинг эвазига психологиянинг барча фанлар хизмат қиладиган ва тайёрлайдиган фанлар ҳукмдори сифатида яна тан олинишини талаб қилишга ҳақли бўлади. Зеро, психология энди яна асосий муаммоларга олиб борадиган йўл бўлиб қолди". Албатта, Ницшеда доим бўлганидек, талқин қилиш билан боғлиқ муаммолар юзага келади. Бироқ, аввало шуни таъкидлаш жоизки, "фанлар ҳукмдори" ибораси ўрта асрларда илоҳиётга нисбатан қўлланилган. Ницшеннинг таъкидлашича, агар одамлар чиндан ҳам ўзини англашга интилса, улар аввал эски ҳақиқатларни енгиб ўтишлари лозим, чунки биз ҳали ўзимиздаги (психологиямиздаги) илгари ҳақиқат деб ҳисобланган нарсаларнинг манбаларини тушуниб етмаганмиз. Бизнинг психологик ҳаётимизнинг яширин манбаи – ҳокимиятга бўлган иродадир. Бизнинг психологик ҳаётимизнинг яширин манбаи - ҳокимиятга бўлган иродадир.

Психологиянинг умумқабул қилинган ҳар қандай таърифига кўра, Ницше психолог эмас, балки шоир ва ахлоқ файласуфи эди, олим эмас. Шундай бўлса-да, Принстон университети файласуфи Уолтер Кауфман (Walter Kaufmann, 1921-) уни "биринчи буюк (чуқур) психолог" деб таърифлаган. У немис файласуфининг номи нацистлар мафкураси билан боғланганидан сўнг, инглиззабон дунёда Нитсше обрўсини қайта тиклаган эди.

Ницшеннинг ўзи ўзига хос муболағали услубида шундай ёзган: "Мендан олдин файласуфлар орасида ким психолог бўлган, унинг акси – "юқори даражадаги фирибгар" ёки "идеалист" бўлмаган? Мендан олдин ҳеч қандай психология бўлмаган". Кауфманнинг фикрича, бу Ницшеннинг одамларнинг ўз-ўзини тасвирлашидан четга чиқиб, уларнинг яширин сабабларини тушуниш, айтилмаган нарсаларни илғаш қобилиятига тааллуқли эди.

Ницшенинг сўзлари билан айтганда, "кулоғи остида яна кулоқлари бор одам" бўлишга. Фрейд ҳам Нитшени ўз устози деб тан олган ва унинг машхур иборасини келтирган: ""Мен буни қилдим," - дейди хотирам. "Мен бундай қилолмасдим," - дейди ғурурим ва ўз сўзида қолади. Охир-оқибат хотира ён беради". Ницше афористик тарзда ёзар экан, ўқувчиларни фикрлашга, ўзидан шубҳаланишга ва айтилаётган фикрга зид нуқтаи назарни инобатга олишга ундарди. Бу эса билим тури сифатида психология олдида жиддий саволлар қўйди. Агар "Мен", Ницше фикрича, хотира эмас, балки ғурур билан яратиладиган бўлса, у ҳақда нима дея оламиз? Ўзимиз ҳақидаги тасаввуримиз ўз-ўзимизни алдаш маҳсулидир. "Ҳақиқий Мен" борми ёки биз "Мен" деб ҳисоблайдиган нарсанинг янги-янги талқинлари мавжудми? Бу саволлар маълум даражада психологияга йўналтирилган эди, бироқ улар қўпчилик психологлар илмий билим деб тушунадиган нарсани барбод қилиш хавфини ҳам туғдирарди.

Агар Ницше бизнинг ҳис-туйғуларимиз ва истакларимиз биз уларга берган таърифга тўғри келмаслигини таъкидлаган бўлса, унинг фикрича, улар аслида нима?

Фрейднинг жавоби унинг онгсизлик назарияси эди. Ницшенинг жавобини эса – ёки аниқроғи, у жавобни қандай рамзий ва мажозий шаклда берганини – унинг ҳокимиятга бўлган ирода ҳақидаги мулоҳазаларидан излаш лозим. Буларни аниқ ифодалаш осон эмас: зеро, Ницше тилдан ўз даврининг сийқа ибораларини ва қопишларини бузиш ҳамда уларнинг кейинги муаллифлар томонидан такрорланишининг олдини олиш учун фойдаланишга интиланган. Шунга қарамай, у психологик тушунчаларни қўллаганида, мисол учун, бизни ҳокимиятга "тортади" ёки биз ўз мавжудлигимизнинг чекланганлигини "енгиб ўтишга" интиламиз деганида, бу метафорами ёки инсон борлигининг психологик жиҳатларига оид баёнотми, аниқ эмас эди. XIX аср охирида ижод қилган Ницше энг самимий, энг таъсирчан ибораларни излаб, фалсафий, диний, сиёсий, илмий ва ижтимоий нутққа қарама-қарши ўлароқ психологик нутққа мурожаат этди. Бироқ у ўз ёзганларини ўқувчилар қандай талқин қилишини назорат қила олмади – айниқса, бир аср ўтиб, психологик мулоҳазалар ўзлари кўп жиҳатдан оддий ҳақиқатга айланиб қолганидан сўнг.

Ҳокимиятга бўлган ирода шунчаки жисмоний ҳукмронлик ёки завқ-шавққа интилиш эмас эди. Ўзларини ғурур билан Ницшечи деб атаган аср бошидаги ёшлар учун бу буржуа қадриятларига, диний иккиюзламачиликка ва академик таълимнинг беҳуда мавҳумлигига қарши исён эди. Улар Ницшега ҳаёт файласуфи сифатида мурожаат қилишди - у инстинктлар аҳамиятини инкор этмаган ва алоҳида инсонларнинг ҳаётий кучи ҳамда гўзаллигини кўрсатиб берган файласуф эди; унинг асарлари эса ўқувчини ўзини "алоҳида" ҳис қилишга ундарди. У ўзининг эҳтимол энг тушунарли китобини "Қувноқ илм" (Die frohliche Wissenschaft, 1882) деб номлаган.

Унинг индивидуализми, рухий кучга бўлган хайрати ва фалсафа ҳамда ахлоқ тизимларини кескин танқид қилиши, шунингдек "эркин рух"га айтган мадҳиялари 1970-80 йилларда яна эътиборни тортди. XX аср охиридаги ўқувчилар Ницшеда тўлақонли ва шиддатли ҳаётга даъватни, сўз ва ҳаракатларни ҳокимият ифодаси сифатида талқин қилишни ва билимнинг ўзгармас асослари борлигини инкор этишни топдилар. Ницшеннинг овози табиий-илмий билимдан фарқли билим турига чақирарди ва унга кулоқ солишарди.

Баъзан Ницше XX аср охиридаги фалсафанинг - постмодернизмнинг марказий шахси, балки унинг асосчиси сифатида қаралади. Бу фалсафа замонавий маданиятнинг парчаланган, кинояли ва зиддиятли табиатини акс эттиради. Хусусан, унинг психологияси Рожерс ва эго-психологлар ўз-ўзидан тушунарли деб ҳисоблаган "Мен" тушунчасини парчалаб ташлади. Ницше гўё гуманистик психологиянинг асосларига қарши чиққандай эди. Шу билан бирга, шуни эсда тутиш керакки, ҳукмрон илмий психология ҳам яхлит, уйғун "Мен" ғоясига ҳужум қилган. Когнитив психологлар мияда ўтириб тасвирларни кўрадиган ёки ҳаракатларни юзага келтирадиган кузатувчи сифатидаги ҳеч қандай "Мен" ёки психика мавжуд эмаслигини исботлаганлар. Улар учун "Мен" - бу ахборотни қайта ишлаш функцияларининг йиғиндисидир. Марвин Мински (1927 йилда туғилган) - 1960 йилларнинг охиридан Массачусетс технология институти қошидаги сунъий интеллект тадқиқотларининг етакчиси ва компьютерлар аклий функцияларнинг моделларини яратишга имкон беради деган ғоянинг қатъий тарафдори - "Мен" тушунчасини фанга зид деб танқид қилган. Файласуф Деннет туфайли кенг акс-садо берган мунозара оддий инсоннинг "Мен" ҳақидаги тасаввурларини кескин танқид қилишни ўз ичига олган.

1960 йилларда Парижнинг фалсафий муҳитида "Мен"нинг йўқолиши бутунлай бошқача тарзда содир бўлди. Икки француз интеллектуали - Лакан ва Фуконинг психология ҳақидаги қарашлари, айниқса Фуконинг Нитсше ғояларига тўғридан-тўғри мурожаат қилиши, ғоятда катта таъсир кўрсатди. Уларнинг китоблари замонавий маданиятнинг қонун-қоидаларига, яъни "муқаддас китоб"ига айланди.

Ницше ёки Лакандан фарқли ўлароқ, Фуко психологияни фан сифатида ўрганган ва ҳатто маълум муддат психология факультетида дарс ҳам берган. У кейинчалик бу соҳадан қанчалик узоқлашмасин, илмий психологиянинг қандай лойиҳа эканлиги ва одамлар нега уни ҳақиқат манбаси деб билишлари ҳақидаги қизиқиши умрбод сақланиб қолгани, дейиш ўринли бўлади.

Фуко дастлаб алоҳида ва четда қолган зиёли эди. У "Классик даврда телбалик тарихи" (Folie et deraison: histoire de la folie a Page classique, 1961) асарини нашр этгунга қадар Упсалада (Швеция) ва кейин Полшада ишлаган. Бу китобда у тарихий ва фалсафий нуқтаи назардан телбалик ҳақида ёзиб, замонавий тиббиётнинг рухий касалликка касаллик

сифатида қарашини ва бу қарашнинг инсонпарварлигини шубҳа остига олган. У руҳий касалликка тиббий ёндашувнинг пайдо бўлишини XVIII ва XIX асрлар чегарасига олиб борган. Китоб фақат тор маънодаги ақлдан озиш ҳақида эмас, балки инсонни ақлли ёки ақлсиз мавжудот сифатида тушунишнинг умумий шартлари ҳақида ҳам эди. Фуко таъкидлаганидек, биз инсон ҳақидаги барча ҳақиқат версияларини, улар ҳақиқий деб ҳисобланадиган шароитларга нисбатан кўриб чиқишимиз лозим. У ўзининг телбалик тарихи ва кейинги китобларида инсон ҳақидаги маълум билимлар ҳақиқий бўладиган тил, билиш ва ижтимоий доираларни ўрганиб, ушбу шарт-шароитларни тадқиқ қилишни истаган. "Сўз ва нарсалар" (Les mots et les choses, 1966) китобида Фуко инсон - психология ва социология объекти - тадқиқот предмети сифатида фақат XIX аср бошларида шаклланганлиги ҳақидаги ғояни илгари сурган. У ўзининг ўзига хос ва хайратланарли фикрини замонавий клиник тиббиётнинг келиб чиқиши ҳақидаги олдинги ишига қўшимча равишда сиёсий иқтисод, филология ва табиий тарихдаги туб ўзгаришларни муҳокама қилиш билан бирга олиб борган. Унинг мулоҳазалари мураккаб бўлишига қарамай, китоб Парижда бестселлерга айланган.

Бунга унинг машҳур кириш қисми - Веласкеснинг буюк "Менина" картинаси таҳлили ёрдам берган, унда асарда аслида сахна эмас, балки уни кўриш жараёни (кўзгуда) тасвирлангани таъкидланган. Фуконинг билимнинг турли соҳалари - ҳатто иқтисодиёт ва табиий тарих каби ташқи жиҳатдан боғлиқ бўлмаган соҳалар ҳам - тарихий жиҳатдан ўрганилиши мумкин ва керак бўлган асосий фикрлаш усулларига асосланади, деган ғояси ҳам ҳаяжонли эди. У кундалик ҳаётдаги оддий масалаларни ҳал қилишда - масалан, телба, бола ва жиноятчилар билан муомала қилишда - билим ва ҳокимият марказини кўрган, ва унинг бу ғояси ҳам муносиб баҳоланган. 1968 йилги воқеалар кундалик ҳаётни бошқаришдаги ҳокимият ҳақидаги мунозарага таъсир кўрсатган. Фуко ўзининг кейинги китобларида ҳокимият генеалогиясини - "Назорат қилиш ва жазолаш" (Surveiller et punir, 1975) асарида ва жинсий алоқа тарихи бўйича тугалланмаган жилдларда - тадқиқ қилган.

REFERENCES

1. Бехтерев В. М. Общие основы рефлексологии человека. — М.; Л.: ГИЗ, 1928.
2. Блонский П. П. Реформа науки. — М.: Изд. Отдела народного просвещения М.С.Р. и К.Д., 1920.
3. Бовуар Симона де. Второй пол. — М.: Прогресс; СПб.: Алетейя, 1997.
4. Бокль Г. Т. История цивилизации в Англии. — СПб.; М.: Вольф, 1873. — Т. 1.
5. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животных и машине. — М.: Советское радио, 1968.

6. Выготский Л. С. Сознание как проблема психологии поведения // Собр. соч. в 6 т. — М.: Педагогика, 1982. — Т. 1. — С. 78–98.
7. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества.-М.: Наука, 1977.
8. Дарвин Ч. О выражении ощущений у человека и животных. — СПб.: Тип. Пороховщикова, 1896.
9. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.